

Sarvinov XO'JAMBERDIYEVA,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o'qituvchisi
E-mail: sarvinovxojamberdiyeva908@gmail.com

Pedagogika fanlari doktori (DSc) M.Shodiyeva taqrizi asosida

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING DIVERGENT TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH – PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Аннотация

Ushbu maqolada boshlang'ich sinif o'quvchilarining divergent tafakkurini rivojlantirish – pedagogik muammo sifatida o'rganilgan. Boshlang'ich sinif o'quvchilarida mantiqiy fikrlashni oshirish, o'quvchilarni fikrlash doirasini kengaytirish bugungi kunda eng muhim dolzarb masala sifatida qaralib kelinmoqda. Maqolada divergent tafakkur, o'quvchilarning mantiqiy fikrlashi, qobiliyatlari, fikrlar turlari va muammolarning yechimlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Divergent tafakkur, fikrlash turlari, pedagogik muammo, qobiliyat

РАЗВИТИЕ ДИВЕРГЕНТНОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ - КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация

В данной статье развитие дивергентного мышления учащихся младших классов рассматривается как педагогическая проблема. Повышение логического мышления учащихся младших классов и расширение сферы мышления учащихся является важнейшим вопросом, рассматриваемым сегодня. В статье рассматривается дивергентное мышление, логическое мышление учащихся, способности, типы мыслей и способы решения проблем.

Ключевые слова: Дивергентное мышление, типы мышления, педагогическая задача, способности.

DEVELOPMENT OF DIVERGENT THINKING OF PRIMARY CLASS STUDENTS - AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Annotation

In this article, the developmt of divergt thinking of elementary school studs is studied as a pedagogical problem. Increasing the logical thinking of elementary school studs and expanding the scope of thinking of studs is the most important issue being considered today. The article discusses divergt thinking, studs' logical thinking, abilities, types of thoughts, and solutions to problems.

Key words: Divergt thinking, types of thinking, pedagogical problem, ability.

Kirish. Ma'lumki, o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirish maktab ta'limining asosiy vazifalaridan biridir.

Bugungi axborotlashgan jamiyatda axborotlar, ma'lumotlar ko'lamini kengaymoqda, bu nafaqat bu axborotlarni egallash, balki undan samarali foydalanish, paydo bo'lgan muammolarning standart yechimlarini topish, shu jumladan, yangi axborotlarni yaratish uchun ham zarurdir. Bunda belgilangan muammolarni hal qilish jarayonida har biri to'g'ri bo'lgan ko'p qirrali javoblarni topishga qaratilgan divergent fikrlashdan foydalanishga o'rgatish dolzarb va ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

O'quv faoliyati jarayonida kichik maktab o'quvchilarida divergent (turlicha) fikrlashni rivojlantirish muammosi ko'p qirrali va shuning uchun falsafiy, psixologik va pedagogik adabiyotlarda ushbu mavzuni qamrab oladigan ilmiy ishlarni o'rganish zarurati tug'iladi.

Manba va adabiyotlar tahlili. Divergent fikrlash masalasi psixologik-pedagogik adabiyotlarda bir necha marta ko'tarilgan.

Respublikamiz olimlari A.R.Aripdjanova, O.P.Aslonova, H.S.Bakiyeva, J.T.Yuldashev va boshqalar divergent tafakkurni rivojlantirish masalalarini ilmiy-pedagogik jihatdan aniqlashtirgan.

D.Guilford, D.Piaget, S.Mednik, A.M.Matyushkin, S.Tatishchev, I.V.Blauberg kabi ko'plab rus va xorijiy o'qituvchilar va psixologlar divergent fikrlashni tadqiq qilishgan.

Fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish muammosi bilan S.L.Rubinshteyn, G.P.Antonova, A.A.Lyublinskaya, N.F.Talyzina, D.B.Bogoyavlenskaya, E.Bono, L.S.Vygotskiy, V.V.Davydov, V.S.Kuzin, E.I.Kubyshekina, P.Y.Ponomarev va boshqalar o'z asarlarini ijodiy faoliyatini o'rganishga bag'ishlagan.

Tafakkur inson aqliy faoliyatining va salohiyatining eng yuksak shaklidir. Tafakkur shaxsning obyektiv voqeilikdagi narsa va hodisalarni, ularning muhim xususiyatlarini, bog'lanish hamda munosabatlarini bevosita umumlashgan holda aks ettirishdan

iborat bo'lganaqliy jarayondir. Tafakkur amaliy faoliyat asosida boshlanadi va takomillashadi.

Tahlil va natijalar. Fikrlash barcha insonlarga xos bo'lib, har bir shaxs bir qator o'ziga xos bilim va ko'nikmalarga ega. Boshqacha qilib aytganda, har bir inson turli xil fikrlash jarayonlarini qabul qilishi va rivojlanishi mumkin.

Boshqa tomondan, har bir fikr turi aniq vazifalarni bajarish uchun samaraliroq ekanligini ta'kidlash lozim. Muayyan bilim faoliyati fikrlashning bir yoki boshqa turlaridan ko'proq foyda keltirishi mumkin. Shunday qilib, fikrlashning har xil turlarini bilish va rivojlantirish muhimdir. Bu insonning bilim va qobiliyatlaridan to'liq foydalanish va bir necha muammolar uchun turli qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi.

Ilmiy manbalar tahlili psixologiyada inson fikrlashining quyidagi turlari mavjudligini ko'rsatdi:

Deduktiv fikrlash. Deduktiv mulohaza yuritish – bu bir qator fikrlardan xulosa chiqarishga imkon beradigan fikrlash turi. Boshqacha aytganda, bu “umumiy” dan boshlanib, “o'ziga xos” natijaga erishish uchun boshlangan aqliy jarayondir. Fikrlashning bunday turi muammoning sababi va kelib chiqishiga qaratilgan. Bu xulosalar va yechimlarni keltirib chiqarish uchun muammoni batafsil tahlil qilishni talab qiladi. Bu kundalik faoliyatda keng qo'llaniladigan fikrlash jarayoni bo'lib, xulosa chiqarish uchun kundalik muammolar va vaziyatlar tahlil qilinadi.

Tanqidiy fikrlash. Tanqidiy fikrlash – bu ifodalash, tahlil qilish, tushunish va baholashga asoslangan aqliy jarayon bo'lib, u yuqori amaliy fikr sifatida tasniflanadi. Bu orqali bilim eng samarali va asosli xulosaga kelish uchun qo'llaniladi, shu tariqa fikrlarni aniq xulosalarga olib kelish uchun tahliliy baholanadi. Ushbu xulosalar shaxsning qadriyatlarini va shaxsiy prinsiplariga asoslanadi.

Induktiv fikrlash. Induktiv fikrlash qarama-qarshi fikrlash usulini belgilaydi, shuningdek, izlanish, keng ko'lamli xulosalar

olish, vaziyatlarni umumlashtirish, dalillarni yaratish, dalillarning ehtimoligini o'chash, dalillarni o'rganish imkonini beradi.

Analitik fikrlash. Analitik fikrlash axborotni tahlil qilishdan iborat. Bu tartibli bo'lish bilan tavsiflanadi, ya'ni ta'qib qilinadigan ratsional ketma-ketlikni taqdim etadi. Shu tarzda, analitik fikrlashga asoslangan muammolarni yechish umumiylikdan boshlanib, har doim javob topishga qaratilgan, shunga muvofiq hal qiluvchi fikrlash turi hisoblanadi.

Tizimli fikrlash. Tizimli fikrlash – bu turli xil quyi tizimlar yoki o'zaro bog'liq omillardan tashkil topgan tizimda yuzaga keladigan fikrlash turi. U narsalarning to'liqroq va sodda ko'rinishini tushunishga qaratilgan yuqori darajada tuzilgan fikrlash turidan iborat.

Ijodiy fikrlash. Ijodiy tafakkur yaratish qobiliyatiga ega bo'lgan bilim jarayonlarini o'z ichiga olib, ijodiy fikrlash o'ziga xosligi, egiluvchanligi va ravonligi bilan ajralib turadigan bilimlarni egallash deb ta'riflanishi mumkin.

Sintez fikrlash. Sintez fikrlash turli elementlarning tahlili bilan tavsiflanadi. Bu shaxsiy o'rganish uchun muhim bo'lgan fikrlash turi bo'lib, uning asosiy maqsadi ma'lum bir mavzudagi g'oyalarni saralashdan iborat. Sintez tafakkuri elementlarni xotirada saqlashga imkon beradi, chunki ular umumlashtiruvchi jarayonga duch keladi. Bu shaxsiy jarayondan iborat bo'lib, unda har bir shaxs mavzuga doir qismlardan muhim bir butunlikni tashkil qiladi. Shu tarzda, inson konsepsiyaning bir nechta xususiyatlarini ularni umumiyroq qamrab olgan holda eslab qolishi mumkin.

So'roqli fikrlash. So'roq tafakkuri savollarga va muhim jihatlarni so'roq qilishga asoslanadi. Mavjud mavzuning o'ziga xos xususiyatlarini asta-sekin bilish uchun savoldan foydalaniladi. Shu tarzda, so'roqli fikrlash savollardan foydalanish natijasida paydo bo'ladigan fikrlash tarzini belgilaydi. Aynan shu element o'z fikrlashini rivojlantirishga va ma'lumot olishga imkon beradi. Ko'tarilgan savollar orqali yakuniy xulosa chiqarish uchun ma'lumotlar olinadi.

Divergent fikrlash. Ikki tomonlama fikrlash, shuningdek, lateral fikrlash deb ham ataladi. Bu doimo muhokama qiladigan, shubha qiladigan va alternatalarni izlaydigan fikrlashning bir turi. Bu bir nechta yechimlarni o'rganish orqali ijodiy g'oyalarni yaratishga imkon beradigan fikrlash jarayoni. Divergent tipdagi muammolar juda kam uchraydi, shu bilan birga bunday muammolarni qo'llashda ijodiy fikrlashni rivojlantirish samaradorligi juda yuqori, chunki javoblar va muammolarga yechimlarning ko'p xilma-xilligi bolaning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun maqbul sharoitlarni yaratadi.

Konvergent fikrlash. Ma'lumki, konvergent tafakkur ketma-ket, mantiqiy, bir yo'nalishli fikrlashdir. Odatda maktabda konvergent muammolar ko'rib chiqiladi, ya'ni asosan konvergent fikrlashni rivojlantirish uchun mo'ljallangan juda o'ziga xos shartga, qat'iy yechim algoritmitiga va yagona to'g'ri javobga ega. A.I.Savenkov ta'kidlaganidek, "tafakkurning bu turi ijodiy fikrlash bilan solishtirganda oddiyroq hisoblanadi, lekin bu bolaning o'quv qobiliyatini shakllantirishdagi ahamiyatini kamaytirmaydi.

O'z navbatida, konvergent tafakkur divergent tafakkurga qarama-qarshi fikr yuritish turidir. Darhaqiqat, divergent fikrlash miyaning o'ng yarim sharidagi jarayonlar tomonidan, konvergent fikrlash chap yarim shardagi jarayonlar tomonidan boshqariladi.

Sinvergent fikrlash. Ushbu mulohaza divergent va konvergent fikrlash o'rtasidagi kombinatsiyani anglatadi. Shunday qilib, bu konvergent tafakkurning batafsil va baholash tomonlarini o'z ichiga olgan hamda ularni divergent tafakkur bilan bog'liq bo'lgan muqobil va yangi jarayonlar bilan bog'laydigan fikrlash uslubidir. Ushbu mulohazani rivojlantirish, ijodni tahlil bilan bog'lashga imkon beradi, bir nechta sohalarida samarali yechimlarga erishish uchun yuqori imkoniyatga ega fikrlash sifatida qaraladi.

Konseptual fikrlash. Konseptual fikrlash muammolarni aks ettirish va o'z-o'zini baholashni rivojlantirishdan iborat. Bu ijodiy fikrlash bilan chambarchas bog'liq va uning asosiy maqsadi aniq yechimlarni topishdir. Biroq, xilma-xil fikrlashdan farqli o'laroq, ushbu fikrlash turi ilgari mavjud bo'lgan ma'lumotlarni ko'rib chiqishga qaratilgan.

Metaforik fikrlash. Metaforik tafakkur yangi aloqalarni o'rnatishga asoslangan. Bu fikrlashning ijodiy turi hisoblanib, bunda yangi elementlarni yaratishga emas, balki mavjud elementlar o'rtasidagi yangi aloqalarga e'tibor qaratiladi. Fikrlashning ushbu turi bilan hikoyalar yaratish, tasavvurni rivojlantirish va ushbu elementlar orqali farqlangan jihatlar o'rtasida yangi aloqalarni yaratish mumkin.

An'anaviy tafakkur. An'anaviy fikrlash mantiqiy jarayonlardan foydalanish bilan tavsiflanadi. Bunda yechimga e'tibor qaratiladi va uni hal qilish uchun foydali bo'lishi mumkin bo'lgan elementlarni topishga doir real vaziyatlarni izlashga qaratiladi. U vertikal fikrlash asoslaridan birini tashkil etadi, bunda mantiq bir yo'nalishli rolgga ega bo'ladi va chiziqli hamda izchil yo'lni rivojlantiradi.

Fikrlash dizayni usuli olti bosqichdan iborat. Har bir bosqich ikki qismdan iborat: divergent (lat. *divergere* – tarqalish) – bitta muammoning ko'plab yechimlarini izlash va konvergent (lat. *sonvergere* – to'planish) – vazifani hal qilish bo'yicha yo'riqnomadan aniq foydalanish.

Divergent fikrlash haqida birinchi bo'lib J.Gilford tadqiqotlar olib bordi. Olim divergent fikrlash turli yo'nalishlarda olib boradigan fikrlash turi ekanligini ta'kidladi. Ushbu turdagi fikrlash bir savolga bir nechta javob yoki uni hal qilishning bir nechta usullarini berish imkonligini nazarda tutadi, bu ijodiy va g'ayrioddiy g'oyalarning paydo bo'lishi, shuningdek, shaxsiy o'zini namoyon qilish sharti hisoblanadi.

A.A.Lenkova divergent fikrlash deganda boshlang'ich sinf o'quvchisining kognitiv faoliyatining o'ziga xos turini tushunadi, bu o'quvchilar tomonidan to'plangan hayotiy tajribaga asoslanib, yo'naltirilgan va rag'batlantirilgan shaxsiy faoliyat orqali moslashuvchan tuzilmalarga ega turli xil yangi axborot ob'ektlarini izlash va yaratishga imkon beradi. tashqaridan [5].

N.V.Strelsovaning ta'kidlashicha, bola fikrlashining moslashuvchanligi, birinchi navbatda, vaziyat va sharoitlarni qayta qurish va qayta baholash bilan bog'liq. Fikrlashning bu xususiyati bolaning o'zi allaqachon o'zlashtirgan fikrlash vositalarida yangi xususiyatlar va munosabatlarni aniqlash qobiliyatiga, shuningdek, ilgari o'zlashtirilgan fikrlash vositalaridan yangi noodatiy sharoitlarda foydalanish qobiliyati va tayyorligiga bog'liq. [6].

E.Torrens, K.Taylor, G.Gruberlar divergent fikrlashga doir eng aniq dalillarni keltira oldilar. Ular tafakkurning bunday turi g'ayrioddiy g'oyalarni izlash, faoliyatning nostandart shakllaridan foydalanish va tadqiqotga qiziqish uyg'otishga xizmat qilishini aniqladilar. Divergent tafakkur insonga faktlarni yaxshiroq tahlil qilish va solishtirish, farazlar qilish va taxmin qilish, olingan ma'lumotlarni tasniflash imkonini beradi. Shunga qaramay, shuni ta'kidlash lozimki, o'qituvchilar o'z amaliyotida bolalarning divergent tafakkurini rivojlantirishga amalda e'tibor bermaydigan jihatdir.

I.V.Xoldarovaning ta'kidlashicha, divergent tafakkur – bu muammoni tadqiq qilish uchun nostandart yondashuv qo'llaniladigan ijodiy fikrlash shakli bo'lib, ko'p imkoniyatlarni kashf etish orqali ijodiy g'oyalarni shakllantirish uchun foydalaniladigan tafakkur jarayonidir. Muallif divergent tafakkur – yangi va noan'anaviy yo'llar, yangi va noan'anaviy imkoniyatlar, yangi va noan'anaviy g'oyalar va yoki yangi va noan'anaviy yechimlarni qidirish va ko'rib chiqishga undaydi deb hisoblaydi [8].

Divergent fikrlash vaziyatga turli nuqtai nazardan qarash va turli yondashuvlardan foydalanish imkonini beradi. Bu yangi va original g'oyalarni yaratishga imkon beradi. Divergent fikrlash moslashuvchanlikni ta'minlaydi va bir xil vaziyatni turli nuqtai nazardan ko'rib chiqishga imkon beradi va ijobiy jihatlarni qamrab oladi. Shu asosda muammolarni hal qilishda turli xil yondashuvlardan foydalanishlari mumkin, bu esa yangi va original g'oyalarni yaratishga yordam beradi. Ushbu yondashuv yashirin imkoniyatlarni ko'rishga va maqsadlarga erishishning innovatsion usullarini topishga yordam beradi. Bitta muammoga bir va undan ortiq yechimlarni topishni ta'minlaydi [7].

Bola faoliyatida divergentlik va konvergentlik bir-biri bilan uyg'unlashadi: masalan, faoliyatning ba'zi tarkibiy qismlarini konvergent usulda qurishi mumkin, boshqalari esa ushbu maqsadga erishish usullarini divergent usulda topishi

mumkin. Bundan tashqari, bola konvergent yoki divergent tarzda izlayotgan faoliyat tarkibiy komponentlarining munosabati, bola obyektini idrok etishda harakatlanishi bilan bir necha bor o'zgarishi mumkin [1].

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida divergent ko'nikmalar quyidagilarni o'z ichiga oladi.

– masalalardagi dastlabki ma'lumotlarini tahlil qilish va ularni to'g'ri talqin qila olish qobiliyati;

– turli savollarga javob topish jarayonida izlashda yo'nalishni o'zgartira olish qobiliyati;

– kutilmagan natijalarga olib keladigan muammoni hal qilishning turli usullarini ishlab chiqarish qobiliyati;

– berilgan yechimlarga muqobil yechimlarni topish qobiliyati;

– noaniqlik holatida o'z-o'zini aniqlashtira olish qobiliyati;

– muammoning yechimiga tizimli va yaxlit tarzda yondasha olish qobiliyati va boshqalar.

Amaliyot bilimlarning haqiqiylikini ko'rsatuvchi mezondir. Kuzatish, tajriba o'zgartirish, yaratish – bular amaliyot shakllariga kiradi.

Kichik yoshdagi bolalarda divergent fikrlash rivojlanishining muhim ko'rsatkichi kognitiv motivatsiyaning uyg'onishi hisoblanadi. Aniq yechim topish uchun bola o'zining tadqiqot faoliyatidan foydalanishni boshlaydi.

Shunisi e'tiborga loyiqki, turli xil fikrlash turini faol rivojlantirayotgan bola o'zini o'rab turgan atrofdagi hamma narsaning asl tasvirlarini ko'radi. Bunday bola hamma narsaga faol qiziqadi, o'zi taxminiy javoblarni shakllantirishi mumkin bo'lganko'plab aniq savollarni beradi. O'yin faoliyatiga kelsak, bunday bolalar roli o'yinlarni afzal ko'radilar, chunki ular syujetni mustaqil ravishda o'ylash va uni batafsilroq o'ylash yoki mavjudini diversifikatsiya qilish va o'zgartirish, shuningdek, rollar va qoidalarni o'zgartirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Xulosa va takliflar. Bolalikda divergent fikrlash asosan bolalarda nutqning tezroq rivojlanishida, musiqaga, rasm chizishga, qiziquvchanlikka, "nostandart", "noqulay" savollar berishga moyilligida va turli sohalarada tadqiqot faoliyatida namoyon bo'ladi.

Ko'pgina tadqiqotlar va ilmiy ishlarda divergent fikrlashning yuqori darajasining asosiy ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat: yuqori motivatsiya; tadqiqot faoliyati; ijodkorlik va zukkolikka moyillik; original va nostandart yechimlar istagi; faoliyatning turli yo'nalishlarida yuqori saviyali mutaxassislar tomonidan e'tirof etilgan yuqori natijalarga erishish.

Fikrlash bolalarni hayotiy qadriyatlarini tushunishga ma'no sarflashga majbur qiladi. Bu zamonaviy ko'p qutbli dunyoda o'sib borayotgan shaxsning qadriyat tanlovi sifatida insonparvarlik yo'nalishi va bag'rikenglik fazilatlarini shakllantirishga ta'sir qiluvchi eng muhim omildir.

ADABIYOTLAR

1. Adizova N.B. Muammoli ta'lim asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining divergent tafakkurini tarbiyalash va rivojlantirish // Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. № 11 (3) – 2023, 386-390-b. ISSN: 2181-1342 (Online). Sayt: : <https://scienceproblems.uz>. DOI: 10.47390/SP1342V3I11Y2023; 390-b.
2. Aslonova O.P. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tafakkur tezligini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari: ped.fanl.fals.fanl.doktori diss.avtor. -T.: 2019. 64-b.
3. Yo'ldoshev J. Masalalar yechish bo'yicha praktikum (Masalalar orqali divergent tafakkurni rivojlantirish usullari) / o'quv qo'llanma / Qarshi: "Fan va ta'lim" nashriyoti, 2021. 116 b.
4. Б. Карашашева, А. Н. Шевчук. – Текст: непосредственный // Молодой учёный. – 2017. – № 18.1 (152.1). – С. 30-34.
5. Elektron resurs: <http://www.emissia.org/offline/2012/1765.htm>. Lenkova A.A., D.F.Plyasov. Развитие дивергентного мышления творчески одаренных младших школьников средствами ТРИЗ технологий //
6. Стрельцова Н. В. Особенности развития и проявления дивергентного мышления у старших дошкольников: сборник трудов конференции. /
7. Н. В. Стрельцова, М. А. Брутова // Общество, педагогика, психология: актуальные исследования : материалы Всерос. науч.-практ. конф. с международным участием (Чебоксары, 1 окт. 2021 г.) / редкол.: Ж. В. Мурзина [и др.] – Чебоксары: ИД «Среда», 2021. – С. 286-290. – ISBN 978-5-907411-72-2
8. Tuxtasinova G. Elektron ta'lim ilovalarini ishlab chiqish va qo'llash orqali kichik yoshdagi o'quvchilarning divergent tafakkurini rivojlantirishning usullari // "Raqqamli didaktika va madaniyat: zamonaviy tendensiyalar, yondashuvlar, yechimlar" Respublika ilmiy-amaliy anjumani 2024-yil 17-aprel. 239-242-b.; 240-b.
9. Xoldarova I.V., Umarqulova M.A. Bolalarda divergent tafakkurni rivojlantirish uchun interfaol metodlar // Международный научный журнал «Научный Фокус», № 1(100), часть 1. май, 2023.; 582-b.
10. Aziz SA'DULLAYEV. (2024). ASPECTS OF FORMING VOLUNTARY QUALITIES IN OVERCOMING ANXIETY IN ADOLESCENT WRESTLERS. Acta NUUZ, 1(1.4), 176-179. <https://doi.org/10.69617/uzmu.v1i1.4.2035>